

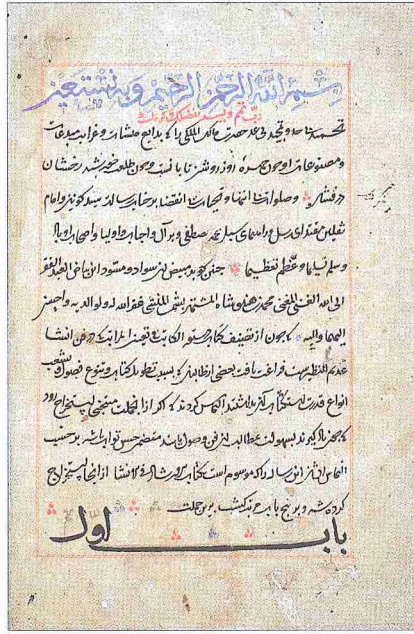
ŞEMS-i MÛNŞÎ (شمس منشی)

Şemsüddîn Muhammed
b. Hindüşâh b. Sencer Nahcuvânî
(ö. 777/1375'ten önce)

Münşî ve sözlük yazarı.

Doğum tarihi belli değildir. *Destûrû'l-kâtib*'nin yazımını bitirdiği 767 (1366) yılında yetmiş üç yaşında olduğunu belirttiğine göre 694'te (1295) doğmuş olmalıdır. Azerbaycanlı olup babası tarihçi ve dil âlimi Hindüşâh es-Sâhibî'dir. Aile çevresinde iyi bir eğitim aldıktan sonra göreve başladı ve babasının himayesinde önemli işler başararak maliye ve vilâyetlerin yönetiminde tecrübe sahibi oldu. Önce İlhanlı Sultanı Ebû Said Bahadır Han ile veziri Gıyâseddin Muhammed'in hizmetinde münşî olarak çalıştı ve Dîvân-ı İnşâ'daki hizmetleriyle büyük itibar gördü. Vezirin emri üzerine *Destûrû'l-kâtib* adlı eserini yazmaya başladı. İşlerinin çokluğu yüzünden eserini vezirin zamanında bitiremedi. İlhanlılar Devleti'nin yıkılmasından sonra İran'da egemen olan Celâyirîler'den Sultan Üveys'in hizmetinde bulundu. *Destûrû'l-kâtib*'i 761 (1360) yılında tamamlayarak 767'de (1366) Sultan Üveys'e sundu. Hayatının sonuna kadar münşîlik görevini sürdürdü. Sultan Üveys'in ölümünden (1374) sonra hakkında bilgi bulunmadığından 777 (1375) yılından önce vefat ettiği tahmin edilmektedir.

Eserleri. 1. *Destûrû'l-kâtib fi ta'yîni'l-merâtib*. Bir mukaddime, iki kısım ve bir hâtimeden meydana gelen Farsça eser kâtiplerin resmî yazı ve mektuplarda uyacakları kurallar, gönderilen şahısların derecelerine göre mektup türleri ve örneklerini içerir. Eserde inşâ ilminin konusu, münşînin derecesi, kâtiplik âdâb ve aletleriyle mektup yazma hakkında bilgi verilir. Şems, bu son konuları Nizâmî-i Arûzî'nin *Çehâr Makâle* adlı eserinin kâtiplerle ilgili bölümünden aktarmıştır. *Destûrû'l-kâtib*'de ayrıca toprak mülkiyeti, vergiler ve vergilerin toplanması, adli sistem, şehir hayatı, ticaret ve zanaat, ekonomik problemler, çiftçilerin durumu, devlet teşkilâtı ve hiyerarşik düzeni, bunun yanında birçok âlim, devlet adamı, eşraf ve memur hakkında bilgi verilir. İmar faaliyetleriyle alakalı meselelerden, bu işlerde çalışan görevliler ve zanaatkarların sorumluluklarından bahseder. Orijinal bilgiler içeren eser, Sultan Üveys'in gerçekleştirdiği reformlarda başvurulan bir kaynak niteli-

Şems-i Münşî'nin *el-İrşâd fi'l-İnşâ* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3346)

ği kazanmıştır. Şiirsel bir dil ve zengin terminolojinin kullanıldığı eserde Arapça ve Farsça terimlerin yanında Türkçe terimler de görülmektedir. Birçok kütüphanede nüshaları bulunan eser Abdülkerim Alizâde tarafından neşredilmiştir (I-IV, Moskva 1964-1976). 2. *Şihâhu'l-Fürs*. Farsça bir sözlüktür. 728'de (1328) Tebriz'de tamamlanan eser Vezir Gıyâseddin Muhammed'e sunulmuştur. Yirmi beş bab ve 431 fasıldan oluşan, yaklaşık 2300 kelime ihtiva eden sözlükte kelimelere 140 şairin şiirlerinden örnekler verilmiştir (nşr. Abdül'alâ Tâatî, Tahran 1341 hş., 1355 hş.). 3. *el-İrşâd fi'l-İnşâ*. *Destûrû'l-kâtib*'den seçmeler içermektedir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3346; Fâtih, nr. 5371).

BİBLİYOGRAFYA :

Şems-i Münşî, *Destûrû'l-kâtib fi ta'yîni'l-merâtib* (nşr. Abdülkerim Alioğlu Alizâde), Moskva 1964, nesredenin girişi, I, s. VII-XXX; Safâ, *Edebîyyât*, III, 1300-1303; Storey, *Persian Literature*, III/1, s. 3-9; M. Debîr-i Siyâkî, *Ferhenghâ-yi Fârsî ve Ferheng-i Gûnehâ*, Tahran 1368 hş., s. 36-41; Ma'sûmî, "Münşî-i Nahcuvânî", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1382 hş., V, 534-535; a.mlf., "Şihâhu'l-Fürs", a.e., V, 357-359; a.mlf., "Destûrû'l-kâtib fi ta'yîni'l-merâtib", a.e., V, 260-261; Abdülkerim Alioğlu Alizâde, "Muhammed İbn Hindüşâh Nahcivânî'nin Düstûr el-Kâtib fi Ta'yîn el-Merâtib Eseri Yakın ve Ortadoğu Memleketlerinin Sosyal ve Ekonomik Tarihinin Bir Kaynağı Gibi", *TTK Bildiriler*, VI (1967), s. 253-265; Mustafa Uyar,

"Hindüşâh Nahcivânî'ye Ait Düstûr el-Kâtib fi Ta'yîn el-Merâtib Adlı Eserde Casusluk Anlayışı", *TAD*, XXIV/38 (2005), s. 281-289; C. E. Bosworth, "Muhammad b. Hindû-Shâh Nakhcivânî", *EP* (İng.), VII, 404; David O. Morgan, "Dastûr al-Kâteb", *EIr.*, VII, 113-114.

RIZA KURTULUŞ

ŞEMS-i RÛMÎ (شمس رومی)

(ö. 899/1494 [?])

Bestekâr ve şair.

Aydınlı olup küçük yaşta dinî eğitimi ve müzik bilgilerini burada aldı. II. Murad'ın ilk saltanat yıllarında (1421-1444) Bağdat ve Tebriz'e gitti. Bu seyahatlerinde Arapça ve Farsça öğrendi, özellikle müzikte kendini yetiştirdi. Bazı kaynaklarda Arabistan ve Hindistan'a gittiği ifade edilirse de bunun zayıf bir ihtimal olduğu belirtilmektedir. Tebriz'den Anadolu'ya usta bir müzikişinas olarak döndü. Kısa sürede şöhretinin yayılması üzerine saraya davet edildi ve Fâtih Sultan Mehmed'in himayesine girdi (1451). Sehî'nin ondan "Günyende Usta Şemsî" diye bahsetmesinden sarayda hânendeliğiyle tanındığı anlaşılmaktadır. Fâtih'in huzurunda İranlı ünlü sâzende Abdülkâdir-i Gülâbî ile karşılaşan Şems-i Rûmî, bir süre sonra hükümdarın huzurundaki bir hareketi yüzünden İstanbul'un fethinden önceki bir tarihte saraydan uzaklaştırıldı. Edirne'den ayrıldıktan sonra Bursa'ya yerleşti ve burada müzik dersleri vermeye başladı. Aynı zamanda "Nahîfî" mahlasıyla Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler kaleme aldı. Şems-i Rûmî'nin devrin önemli kişileri için yazdığı hicvedici kasidelerini zaman zaman onlara gönderdiği nakledilir. Bu dönemde Yetîme adlı kuzundan başka kimseyle konuşmayan ve ömrünün sonlarına doğru hâfızası zayıfladığı için zehirleneceği korkusuyla yemek yemeyen Şems-i Rûmî 899 (1494) yılı civarında vefat etti ve İsmail Belfîğ'in kaydına göre Bursa'da Dede Efendi Mescidi haziresine defnedildi. Ancak günümüzde Bursa'da bu adla bilinen bir mescid bulunmamaktadır.

Taşköprizâde, Şems-i Rûmî'nin müzik nazariyatından ve makamlara göre düzenlenmiş güftelerden oluşan bir eser yazdığını söyler. Saraydan ayrıldıktan sonra kaleme aldığı bu eserin adını Mehmed Süreyyâ *Bereket* diye kaydetmiş (*Sicill-i Osmanî*, III, 162), eser bu adla pek çok kişi tarafından zikredilmiştir. Kitabın Paris'te (Bibliothèque Nationale, MSS, Or. nr. 290)

ve İstanbul'da (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 1002) iki nüshası tesbit edilmiştir. İlk nüsha eserin aslı olup ikinci nüshada buna bazı ilâvelerin yapıldığı görülmektedir. Paris nüshasının tıpkıbasımı esere dair bilgilerle Recep Uslu tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk defa Blochet katalogunda tanıtılan kitabın bazı yayınlarda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye nisbet edilmesi doğru değildir. Safiyyüddin el-Urmevî ve öğrencileri Şemseddin Ahmed es-Sühreverdî, Ali Sitâî, Hâce Abdülkâdir-i Merâgî ile oğlu Hâce Abdülazîz, Muhammed Lala, Sultan Ahmed-i Bağdâdî, Emîr Gazanfer, Cüneyd Minkâr, Nâsirüddin İskenderânî, Rıdvânşah, Safâ-yı Semerkandî, Timur'un torunu İbn Hardenbe, Alican Kalenderî, Kayışhanoğlu, Mevlânâ Nûman, Mevlânâ Şâvûr ve Mehmed Siyah eserde bestelerine yer verilen sanat-kârlardan bazılarıdır. Şems-i Rûmî'nin kendi bestelerinin de kaydedildiği eser XV. yüzyılda kullanılan makam, usul ve formlarla (özellikle amel formu) musikişinas kadı ve devlet adamlarının bestelerinin tesbiti yönünden önem taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Sehî, *Tezkire*, s. 71, 133; Taşköprizâde, *eş-Şekâ'ik*, s. 216; Belfîğ, *Güldeste*, s. 333; *Sicill-i Osmânî*, III, 161-162; E. Blochet, *Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1934, IV, 487; Recep Uslu, "Aydınlı Şemseddin Nahîfî ve Bilinmeyen Eserlerinin XV. Yüzyılda Osmanlılarda ve Orta Asya'da Musikîşinaslar", *Osmanlı*, Ankara 1999, X, 587-594; a.mlf., "Musicians in the Ottoman Empire and Central Asia in the 15th Century According to an Unknown Work of Aydınlı Nahîfî", *The Great Ottoman-Turkish Civilization*, Ankara 2000, IV, 548-555; a.mlf., "Fatih Döneminde Müzik", *Fatih ve Dönemi* (ed. Necat Birinci), İstanbul 2004, s. 455; a.mlf., *Fatih Sultan Mehmed Döneminde Müzik ve Şems-i Rûmî'nin Mecmûa-i Güfte'si*, İstanbul 2007; Özalp, *Türk Musikîsi Tarihi*, I, 332-333; H. Sadettin Arel, "Fatih Devrinde Türk Musikîsi", *MM*, sy. 63 (1953), s. 75-76.

RECEP USLU

ŞEMS SÛRESİ

(سورة الشمس)

Kur'an-ı Kerim'in
doksan birinci sûresi.

Nübüvvetin 5. yılında nâzil olduğu tahmin edilmektedir. Adını ilk âyetinde geçen ve "güneş" anlamına gelen "şems" kelimesinden alır. "Ve's-ş-şemsi", "Ve's-ş-şemsi ve duhâhâ" sûresi olarak da bilinir. On beş âyet olup fâsılası "ı" harfidir. Şems sûresinde, insanların üzerinde yaşadığı yer küresinin güneş sistemi içinde gözlenebilen

konumuna ve işleyişine dikkat çekilerek tabiatın yaratıcısı ve yöneticisi olan Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Sâlih'in gönderildiği Semûd kavminin âkibetine temas edilir ve İslâm akaidinin nübüvvet esasına, ebedî kurtuluşun yahut hüsrânın hatırlanmasıyla insanlar ebedî âlemi teşkil eden âhirete inanmaya davet edilir. Bu çerçevede sürenin muhteşasını iki bölüm halinde incelemek mümkündür. Birinci bölüm yemin ifadeleriyle başlar. Arka arkaya on bir defa tekrarlanan bu yeminin konuları şöylece sıralanabilir: Güneş, onun kuşluk vaktindeki parlaklığı, güneşin batışından sonra görünen ay, onun alaca karanlığını ortadan kaldıran gündüz vakti, bunu da karanlığıyla örten gece, gökyüzü ve onun sistemini kuran (yahut sisteminin kuruluşu), yer ve onu yayıp döşeyen (yahut yayılıp döşenmesi), ayrıca insan ve onu en güzel biçimde şekillendiren (yahut onun en güzel biçimde şekillendirilmesi). Âyetlerde üzerine yemin edilen şeylerin dokuz insanın dışındaki varlıklar iken son ikisi bizzat onun kendisidir. Böylece yeminlerle pekiştirilip dikkat çekilen varlığın insan olduğu ortaya çıkmaktadır. Nitekim yeminlerin ardından insanın yaratılışına hem iyi hem kötü yetenek ve imkânların yerleştirildiği ifade edilmekte, onun iradesiyle iyi yeteneklerini kullanması halinde kurtuluşa ve cennete kavuşacağı, aksi takdirde hüsrana uğrayacağı belirtilmektedir (âyet: 1-10).

İkinci bölümde geçmiş kavimlerden ibret verici bir örnek olarak Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde zikri geçen Semûd kavminden söz edilir. Sürekli biçimde Allah'ın el-

Sems sûresi

çilerini yalancı ve şımarık, son elçi Hz. Sâlih'i de büyülenmiş bir kişi diye nitelendirilen bu kavmin (eş-Şuarâ 26/141-159; el-Kamer 54/23-31) azgınlıklarına kapılarak Hz. Sâlih'i yalanladıkları, atalarından beri süregelen mucize taleplerine karşılık kendilerine özelliği bulunan bir deve gönderilip ona ilişmemelerinin istendiği, fakat içlerinden en azgın kişinin deveyi kestiği, bunun üzerine -korkunç bir sesle- helâk edildikleri belirtilir (âyet: 11-15). Kur'an'da, geçmiş peygamberlerin ümmetlerine dair yer alan bu tür kıssalarla ibretin yanı sıra tehdit ve uyarı da amaçlanmaktadır. Sûrede maddî-hissî mucize olarak söz konusu edilen devenin Kur'an'ın ilk muhatabı Mekkeliler'in ihtiyaç duyduğu bir hayvan olması ayrıca dikkat çekmektedir. Şems sûresi İslâm'ın temel inanç esaslarına iman etmeye, kâinatın yaratıcısı ve yöneticisi olan tek Allah'a teslim olmaya çağrıda bulunurken insanın zihnine ve gönülüne hitap eden muhteşasından başka üstün seviyedeki edebî üslûb ve ifadesiyle de okuyucuyu etkilemektedir. Sûrede harfler, bunların oluşturduğu kelimeler ve bunlardan meydana gelen cümlelerin kuruluşu telâfuza kolaylık sağlarken sûreye hâkim olan âhenkli ses kişiye ayrıca mensur şiir zevki vermektedir. Sûrede on beş âyetin her biri "-hâ" secileriyle sona ermektedir.

Şems sûresinin Resûlullah'a özgü bir lutf-i ilâhî olan mufassal sûreler grubu içinde yer aldığı bilinmektedir (*Müşned*, IV, 107). Hz. Peygamber'in bu sûreyi yatması namazlarında okuduğu ve kendi mahallesinde namaz kıldıran Muâz b. Cebel'e yatması namazını uzatmayarak Şems, Duhâ, Leyl ve A'lâ sûrelerini okumasını tavsiye ettiği nakledilmektedir (Buhârî, "Ezân", 63; Müslim, "Şalât", 178-179; Tirmizî, "Şalât", 114). Bazı tefsir kaynaklarında yer alan, "Şems sûresini okuyan kimse, üzerine güneşin ve ayın doğduğu her şeyi sadaka olarak vermiş gibi olur" meâlindeki hadisin (meselâ bk. Zemahşerî, VI, 384; Beyzâvî, IV, 423) mevzû olduğu kabul edilmiştir (Zemahşerî, I, 684-685 [neşredeninin notu]; Trablusî, II, 727). Friedrich Schult-hess, Şems sûresinin 9 ve 10. âyetlerinin özellikle son kelimelerinin (zekkâhâ-dessâhâ) yorumuyla ilgili bir makale yazmış (bk. bibl.). Yûsuf ed-Dicvî sûre hakkında dört makale yayımlamıştır ("Sûretü's-Şems ve duhâhâ", *Mecelletü'l-Ezher*, XI [1940], s. 327-330, 391-393, 455-457, 583-585).

BİBLİYOGRAFYA :

Müşned, IV, 107; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 40, vr. 888^a-889^a; Zemahşerî, *el-Keşşâf* (nşr. Âdil Ahmed Abdülmev-